

Теоретичні основи проєктивного підходу та проєктивних технік в психодіагностиці

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку психологічної науки актуальним залишається питання використання проєктивних методів, які створюють окрему групу методів пізнання особистості в тих випадках, коли мова йде про дослідження прихованих несвідомих психологічних особливостей. Ряд вчених (Анастасі А., Бурлачук Л.Ф., Гуревич К.М., Корольчук М.С., Осьодло В.І., Соколова Е.Т., Урбіна С., Шевандрін М.І., Яценко Т.С. та ін.) виділяють їх в особливу область психологічних досліджень, яка має загально-психологічне значення.

Проєктивні методики мають давню історію свого становлення, джерела ведуть до асоціативних експериментальних досліджень Ф. Гальтона та К.Г. Юнга. На початку ХХ ст. проєктивні техніки (плями Роршаха, ТАТ Г. Мюррея та ін.) використовуються в клінічній та терапевтичній практиці, а згодом набувають широкої популярності. Завдяки значним перевагам, починають застосовуватися психологами різних галузей та напрямків.

Серед переваг застосування проєктивних методів в порівнянні з тестовими називають: цілісний підхід до оцінки особистості, пізнання прихованих, латентних, чи несвідомих сторін особистості, активне й довільне трактування стимульного матеріалу піддослідним, зняття тиску з боку навколишнього середовища завдяки невизначеності тестових умов, відображення принципів психічної структури, прояви динаміки неусвідомлюваних тенденцій [5].

Особливої ваги для сучасної практичної психології набуває психодинамічна теорія, що базується на психоаналітичному та феноменологічному підходах до вивчення особистості. Психодинамічний підхід, що активно розробляє академік АПН України Т.С. Яценко, пропонує цілісне бачення людини в її свідомих та несвідомих виявах [7]. Таке бачення

особистості поєднує психодинамічний підхід з сучасними теоретичними концепціями в проєктивній психології. А саме спільним є:

- вивчення особистості як динаміки, процесу, що постійно розвивається й функціонує, а не сукупності статичних рис;
- особистість є реальністю на яку постійно впливає соціальне й фізичне середовище та сила власних потреб;
- вивчення особистості як цілого.

Значної уваги заслуговує аналіз комплексу тематичних психомалюнків як експрес-методика пізнання несвідомих детермінант психіки особистості.

В наукових дослідженнях Т.С. Яценко та її послідовників: С.М. Аврамченко, О.Г. Білої, Т.І. Білухи, Л.Л. Бондаревської, Т.В. Горобець, Н.В. Дметерко, І.В. Євтушенко, Б.Б. Іваненко, Л.В. Мошенської, О.Г. Стасько, П.В. Теслюка, С.Г. Харенка, Н.В. Шавровської розкрито психокорекційну спроможність комплексу тематичних психомалюнків. Доведено, що автор, створюючи малюнок на запропоновану тему (всього 38 тем), проєктує через символи несвідомий зміст психіки. У праці Т.С. Яценко читаємо: «Малюнок дає можливість людині відтворювати в образах дійсність і проєктувати зміст психіки в символічній формі ... а це дає об'єктивному спостерігачеві змогу проникати у внутрішні самохарактеристики психіки суб'єкта» [7, с. 245].

Метою дослідження є ґрунтовне вивчення проєктивного підходу, що лежить в основі комплексу тематичних психомалюнків.

Проєктивні методики привертали увагу багатьох вчених, які розробляли теоретичні й методологічні основи психодіагностики, зокрема проєктивного підходу, а саме: А. Анастасі, О.О. Бодальов, К.М. Гуревич, Л.Ф. Бурлачук, Е.Т. Соколова, В.В. Столін та ін.

Так, Е.Т. Соколова вказує на необхідність розробки і впровадження у психодіагностику теорії проєктивного підходу, яка б спиралася б на основні положення вітчизняної психології. А запозичення зарубіжних проєктивних методик, без критичного усвідомлення їх теоретичної бази, може призвести

до труднощів теоретичного й практичного характеру [5]. Для розробки вітчизняної теорії проєктивного підходу, дослідниця пропонує:

- визначити категоріальний апарат проєктивного методу з відповідними їм концепціями особистості;
- описання об'єкту проєктивного методу в рамках певних концепцій особистості;
- категоризація об'єкту в поняттях вітчизняної психології.

Дослідниця піднімає питання про детермінацію методу, методик певною психологічною теорією. Проєктивний метод існує поза теорією особистості, хоча між ними існує неоднозначний, змінний зв'язок. Психологічна теорія породжує відповідний метод дослідження, з часом який може набути певної автономії й працювати в інших концептуальних засадах, що призводить до зміни концептуального апарату та уявлень про об'єкт дослідження [5]. Так проєктивні техніки склалися під впливом психоаналізу, який проте не був їх єдиною теоретичною базою. На розвиток проєктивного методу вплинули експериментальні дослідження «Нового погляду» ролі особистісних факторів у сприйманні, холистичні й персонологічні ідеї К. Левіна і Г. Олпорта, що мали відображення в інтерпретаційних схемах та моделях особистостей, а саме:

- ідея цілісності особистості як єдиного організму, що складається із частин (функцій) і детермінуються особистісним «контекстом»;
- ідея нерозривного взаємозв'язку й постійної взаємодії особистості із соціальним середовищем;
- визначення предмету проєктивного дослідження як суб'єктивна концептуалізація відношень «особистість – середовище»;
- погляд на особистість як на саморегулюючу систему, що організує суб'єктивний досвід у відповідності до адаптивних завдань та володіє унікальною системою пізнавальних процесів, потреб, рис, що створюють її індивідуальний стиль [5].

З позиції холистичної психології проєктивний метод – це «спосіб вивчення шляхів і способів організації індивідом свого фізичного і соціального досвіду, суб'єктивних уявлень про себе та своє соціальне оточення». Вперше така точка зору була сформульована Л. Франком в 1939 – 1948 р.р. виходячи з концепції про тісний зв'язок та нерозривність особистості й середовища. Особистість, на думку вченого, це динамічний процес, постійна активність, що створює, підтримує і захищає свій «особистісний світ», який складається із суджень, вірувань, ідей, бажань й потреб індивіда, що орієнтують його поведінку у зовнішньому середовищі. «Особистісний світ» накладається індивідом на всі життєві ситуації, надаючи поведінці унікальності, неповторності. Завдання психолога полягає в тому, щоб за допомогою проєктивних методик проникнути в внутрішній світ особистості для його вивчення.

На думку Е.Т. Соколової ізоморфний підхід Л. Франка є дуже цінним як перша спроба методологічної рефлексії проєктивної техніки, проте недостатньо представлений змістовий аналіз механізму проєкції. Вчений обмежився загальними визначеннями проєктивного методу:

- як способу вивчення індивідуальних проявів особистості;
- проєктивні методики показують як індивід сприймає взаємовідношення з середовищем та власні якості, а не реально існуючі, об'єктивні відношення;
- проєктивність детермінована невизначеністю стимульного матеріалу методик [5].

Значною мірою на створення проєктивного методу вплинув психоаналітичний підхід. З. Фрейд розрізняв первинні процеси (уява, сновидіння, марення), в яких виражаються глибинні несвідомі тенденції особистості і вторинні (мислення сприймання й ін.), в яких оточуючий світ відображається більш об'єктивно. Первинні процеси (фантазія, творча діяльність) розглядалися як самовираження несвідомих потреб і мотивів особистості. Саме ідея фантазії найбільше вплинула на створення

проективного підходу в психоаналізі, так як розумілась як компенсація незадоволених бажань та їх галюцінаторне здійснення, забезпечувала катарсичний ефект завдяки об'єктивації нездійснених бажань в творчій діяльності [5].

Експериментальні дослідження напрямку «Новий погляд» дали змогу Еріксену і Лазарусу визначити й опублікувати дані про дію перцептивного захисту в проективних методиках (тести Роршаха і ТАТ). Також в дослідження «Нового погляду» були визначені механізми селективності сприймання:

- принцип резонансу – стимули, що релятивуються потребам, цінностям індивіда сприймаються правильно та швидше, чим не відповідні їм;
- принцип захисту – стимули, що суперечать очікуванням суб'єкта або несуть загрозу пізнаються гірше і піддаються більшому викривленню;
- принцип сенсильності - стимули, які загрожують цілісності індивіда, можуть призвести до серйозних порушень в психічному функціонуванні, розпізнаються швидше чим всі інші [5].

Безперечною перевагою експериментальних досліджень «Нового погляду», на думку Е.Т. Соколової, є вирішення питання про можливість прямої діагностики потреб за даними проективних технік, був доведений зв'язок між змістом потреби, її інтенсивністю та проективним вираженням. В проективній продукції проявляються потреби, що не несуть загрози «Я», але в силу об'єктивних обставин не можуть задовольнитися відкрито в поведінці. Латентні потреби, що не знаходять розрядки в поведінці в проективних методиках опосередковуються захисними механізмами. В дослідженнях Дж. Брунера доведено, що джерелом активності сприймання є особистість, і вивчати потрібно взаємозв'язок між динамікою особистості і динамікою сприймання. Також дослідник описує механізм «когнітивного утворення»

або «гіпотезу», що опосередковує вплив особистісних факторів на сприймання, і навпаки, сприймання стає безпосереднім вираженням індивідуальних особливостей. Експериментальними дослідженнями доведено, що сприйняття емоційно значимого матеріалу, який є соціально забороненим, відбувається з великими труднощами, такий матеріал піддається значним викривленням. Дж. Брунер формулює поняття перцептивного захисту, яке виражається в тому, що заборонені і несприятливі стимули упізнаються набагато гірше, піддаються викривленням [5].

Л.Ф. Бурлачук описує вплив на розвиток проєктивного методу ідей гештальтпсихології, в яких розглядається проєктивний стимул як фігура, що має безліч тлумачень. Експериментальні дослідження цієї школи по вивченню перцептивної організації сформульовані в п'яти законах можуть застосовуватися до будь-яких стимулів, що використовуються в проєктивних методиках. Доведено, що особливості перцептивної організації здійснюють певний вплив на відповіді піддослідного [1].

Крім зазначених вище теорій, методологічною основою проєктивних методів вважають персоналістичну психологію В. Штерна, організаційну теорію Г. Мюррея, гуманістичні концепції А. Маслоу. Ці теорії об'єднані спільним розумінням особистості як цілісної системи у взаємній з соціальним середовищем.

Отже, створення проєктивного підходу відбувалось в рамках наступних психологічних теорій: психоаналізу, експериментальні дослідження «Нового погляду», холистична психологія, гештальтпсихологія. Відповідно до кожної із теорій існує й відповідний погляд на феномен проєкції.

Вперше феномен проєкції був відкритий і описаний З.Фрейдом для пояснення патологічних симптомів параної (1896 р.). Проєкція, в ранніх працях засновника психоаналізу, тлумачилась як приписування іншим людям власних соціально-неприйнятних бажань. Також як захисний механізм

психіки проти асоціальних потягів, зокрема гомосексуальних («випадок» Шредера, 1911 р.). В працях, що відносяться до метафізичного періоду наукової діяльності З.Фрейда (1919-1937 р.р.) «По той бік принципу задоволення» (1920 р.), «Я і Воно» (1923 р.), проекція розглядається вченим як нормальний психологічний процес, що бере участь у формуванні наших уявлень про зовнішній світ. Інтерпретується як «первинний процес» уподібнення навколишньої реальності власному внутрішньому світу. Також проекція лежить в основі явища перенесення, що було відкрито З.Фрейдом під час проведення психоаналітичних сеансів, як прояв почуттів пацієнта, що адресовані іншій лібідіозно значимій особі, але перенесені, спроектовані в теперішньому на психоаналітика. В подальшому проекція спостерігалась вченим в художній, літературній творчості як втілення власних несвідомих тенденцій, комплексів автора твору в задумі, сюжеті та головних героях. Проекція одна із феноменів, що лежить в основі механізму творчої діяльності [6].

Таким чином, вчений формулює два різних визначення проекції: як процес самозахисту і процес уподібнення. Їх об'єднує неусвідомленість перероблення потягів в різні соціальні продукції. З часом проекція стала настільки широким терміном, що важко було відокремити від різних психоаналітичних феноменів (ідентифікація, перенесення та ін.).

Мюрстейн і Прайер виступили з критикою багатозначності визначення терміну проекція, запропонували виділити декілька її видів:

- класична захисна проекція - приписування неусвідомлених, витіснених рис;
- атрибутивна проекція – приписування власних мотивів, почуттів і вчинків іншим людям;
- аутистична проекція – детермінованість сприймання потребами сприймаючого;
- раціональна проекція – індивід усвідомлює власні негативні риси чи поведінку, але знаходить їм виправдання;

- артистична проекція – детермінованість сприймання актуальними потребами людини [3].

Інший дослідник проекції Д. Холмс виділяє наступні види:

1. Симілятивна – у суб'єкта наявна проектована риса, яку він не усвідомлює.
2. Атрибутивна – суб'єкт усвідомлює власну проектовану рису.
3. Проекція Панглоса чи Касандри – проектована риса неусвідомлена, проявляється як механізм захисту «реактивне утворення»;
4. Комплементарна – проекція рис як додаткових до тих, що суб'єкт усвідомлює [3].

Застосування поняття «проекції» до психологічного дослідження було здійснене американським психологом Г. Мюрреєм, який вважав її як природну тенденцію людей діяти під впливом своїх потреб, інтересів, психічної організації. Але вперше термін «проективні методики» був вжитий Лоуеренсом Франком в 1939 році для описання та класифікації відомих на той час методик: асоціативний тест К.Г.Юнга, тематико-аперцептивний тест Г.Мюррея, плями Роршарха та ін.

Вчений вперше подає класифікацію проективних методик:

1. Конститутивні методики (структурування) - піддослідному пропонується надати смисл певному матеріалу, інтерпретування якого визначає проектовані внутрішні установки, прагнення й очікування (н-д.: плями Роршаха, тест хмар, тест трьохмірної проекції);
2. Конструктивні методики – піддослідному пропонується із оформлених деталей (фігурки тварин, людей, будинків) створити цілісну картину і пояснити її (н-д.: Тест світу);
3. Інтерпретації – піддослідному пропонується інтерпретувати яку-небудь ситуацію, подію (н-д.: ТАТ, тест фрустрації Розенцвейга, тест Сонді);

4. Доповнення (адитивні) – піддослідному пропонується завершити незавершене речення, розповідь (н-д.: асоціативний тест Юнга);
5. Катарсису – пропонується піддослідному здійснити ігрову діяльність в спеціально створених умовах (н-д.: психодрама, проективна гра);
6. Експресії – виконання графічної діяльності, малюнку на вільну чи задану тему (н-д.: ДДЛ, аналіз почерку);
7. Імпресивні – піддослідному пропонується вибрати найбільш бажаний стимул із пропонованих (н-д. тест Люшера) [1].

За Л. Франком, проективні методики мають здатність відображати найістотніші аспекти особистості в їх взаємозалежності та цілісності функціонування. Також виділяє три основні принципи, що лежать в основі проективного дослідження особистості:

1. Спрямованість на унікальне в структурі чи організації особистості.
2. Особистість розглядається як відносно стійка система динамічних процесів, що організована на основі потреб, емоцій, індивідуального життєвого досвіду.
3. Система основних динамічних процесів активно діє, протягом життя індивіда формуючи, направляючи, змінюючи, викривляючи кожную ситуацію.

Такі вчені як Корольчук М.С., Осьодло В.І. у своїх дослідження проективного підходу фіксують про проективні методи: «Це, як правило, тести з вільною відповіддю, в яких інструкція і тестові стимули настільки невизначені, що допускають вибір відповіді в широких межах, породжують процеси фантазії, уяви, в яких розкриваються певні характеристики суб'єкта. Спрямованість відповіді визначається структурою суб'єктивного досвіду» [3, с. 70].

Попов І.К. виділяє проективні тести як особливу групу психодіагностичних методик, яка базується не на прямих оцінках тих чи інших якостей особистості. Оцінка отримується в результаті аналізу того, як

дана особистість сприймає й інтерпретує деякі багатозначні об'єкти (сюжетно невизначені картини, плями, незавершені речення), в які несвідомо «вкладає» чи «проекує» самого себе» [4, с. 25].

За визначенням Е.Т. Соколової, проєктивні методики ставлять за мету виявлення своєрідних «суб'єктивних відхилень», особистісних «інтерпретацій» важливих життєвих ситуацій та відношень з особистісно значими людьми, на відміну від більшості психологічних прийомів, що спрямовані на вивчення об'єктивного характеру відображення людиною зовнішнього світу [5].

Виділяє істотні ознаки проєктивних методик:

1. Невизначеність стимульного матеріалу чи інструкції до завдання;
2. Свобода у виборі варіантів відповідей;
3. Дослідження проходить атмосфері доброзичливості, підтримки та без оцінювального відношення експериментатора;
4. Методики не досліджують окрему психологічну функцію, а позиції, тенденції, поведінку, стосунки особистості з соціальним оточенням.

Такі характеристики проєктивних методик створюють вільну атмосферу для піддослідного у виборі відповіді чи манери поведінки, забезпечують максимальну проєкцію особистісних тенденцій.

Крім діагностичної функції, проєктивні методики уможливають корекцію. Оскільки дослідження відбувається в тісному контакті з психологом, який займає позицію не стороннього експериментатора, що слідує за дотриманням інструкції та правильним виконанням завдання, а доброзичливого партнера, розуміючого співбесідника. Така позиція викликає у піддослідного довіру, щирість та сприяє глибокому саморозкриттю.

На початку 40-х років ХХ століття проєктивні методики стають надзвичайно популярними та широко використовуються у практиці психологів. Але разом з цим ведуться дискусії між вченими-психологами стосовно відповідності проєктивних методик основним психометричним нормам та психодіагностичним вимогам: надійності, стандартизації та

валідності. В результаті таких суперечок виник поділ психодіагностичних методик на об'єктивні та проєктивні. Об'єктивні методики, за визначення Л.Ф. Бурлачука, відповідають всім вимогам стандартизації, створені на основні фундаментальних принципів вимірювання, а проєктивні, ледь не повністю ігнорують такі принципи, а отримані за їх допомогою дані, піддаються суб'єктивній інтерпретації дослідника. Проте, такий поділ та підхід до психодіагностичних методик, вчений вважає спрощеним та вказує на те, що будь-яка стимульна ситуація, яка не вимагає однозначної, специфічної реакції може викликати проєкційну реакцію. Наприклад, у тестах інтелекту Равена, Айзенка, котрі вважаються виключно об'єктивними та психометричними.

Е.Т. Соколова зазначає, що проєктивні методики можуть бути валідними та надійними при високому професійному рівні користувача. Проте, повністю стандартизувати процедуру, аналіз, інтерпретацію проєктивних методик не можливо, це буде суперечити самій суті проєкції. Л. Франк пише: «не можна сподіватися, що стандартизована процедура зможе описати окрему особистість як унікальну індивідуальність. Вона також не зможе сприяти проникненню в динамічні процеси особистості» [5, с.8].

Висновки. Отже, перевагою проєктивних методик є:

1. індивідуальний підхід до кожного піддослідного;
2. психотерапевтичний діалог в атмосфері довіри, підтримки;
3. проникнення в несвідомі глибини психіки;
4. вивчення динамічних характеристик особистості;
5. корекційний ефект.

Таким показникам відповідає цілісний аналіз комплексу тематичних малюнків, що спирається на феноменологічний та психоаналітичний підхід до тлумачення символічної продукції, завдяки чому можна пізнавати індивідуальну неповторність логіки несвідомого суб'єкта. Психоаналіз комплексу малюнків відбувається у діалогічній взаємодії з автором малюнку

та передбачає врахування, бачення, розуміння ним змісту малюнку. Психокорекційний діалог спрямований на надання допомоги суб'єкту в усвідомленні витоків власної проблеми, внутрішньої суперечності психіки, деструкцій поведінки, розширені соціально-перцептивного інтелекту. У психодинамічному підході у процесі психокорекційного діалогу запитання максимально адаптуються до індивідуальної неповторності протагоніста. Психолог виявляє та вербалізує логічні зв'язки між усвідомлюваним змістом та неусвідомлюваними детермінантами, що вимагає високого професіоналізму у розшифруванні, інтерпретації образної продукції.

Література:

1. Бурлачук Л.Ф. Введение в проективную психодиагностику. – К.: Ника-Центр, 1997. – 45 с.
2. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психологической диагностике. – Спб.: Питер, 2000. – 589 с.
3. Корольчук М.С., Осьодло В.І. Психодіагностика: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів/ За заг. ред. М.С. Корольчука. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2004. – 400 с.
4. И.К. Попов Введение в общую психодиагностику. Курс лекций. – Красноярск: КГТУ, ИИСС, 2003. – 49 с.
5. Соколова Е.Т. Проективные методики исследования личности. – М.: МГУ, 1980. – 68 с.
6. З. Фрейд О клиническом психоанализе: Избр. произведения. – М.: Медицина, 1991. – 288 с.
7. Яценко Т.С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2006. - 382 с.

Проективні методики широко використовуються в психологічній практиці для дослідження несвідомої сфери особистості представниками різних теоретичних концепцій особистості. Аналіз комплексу тематичних психомалюнків, який базується на психодинамічній теорії, займає значне місце серед сучасних методик діагностики особистості.

Ключові слова: проективний підхід, проективні методики, проекція, особистість, малюнок, аналіз комплексу тематичних психомалюнків.

Проективные методики широко используются в психологической практике для исследования бессознательной сферы человека представителями разных теоретических концепций личности. Анализ комплекса тематических психорисунков, который основывается на психодинамической теории, занимает значительное место среди современных методик диагностики личности.

Ключевые слова: проективный подход, проективные методики, проекция, личность, рисунок, анализ комплекса тематических рисунков.

Projective techniques are widely used in practice to study the psychological unconscious sphere of rights of different theoretical concepts of identity. Analysis of the complex case psihorisunkov, which is based on psychodynamic theory, holds a significant place among modern methods of diagnosis of personality.

Key words: projective approach, projective techniques, projection, personality, image, thematic analysis of complex images.